

بررسی نقش برنامه درسی معنوی بر سلامت روان دانش آموزان از دیدگاه دبیران پرورشی شهرستان بندر عباس سال تحصیلی 1401-1402

حمیده یعقوبی

کارشناسی تربیت بدنی و علوم ورزشی

E-mail: hamideh,yaghoubi@mailfa.com

چکیده

واقعیت جهان معاصر کم رنگ شدن آموزش معنوی و ارزشهای الهی است که زاییده گم گشتگی از فطرت انسان است. این واقعیت که کودک ایرانی در شش سالگی به مدرسه می رود و در بزرگسالی از مدرسه خارج می شود اهمیت تاثیر فضاهای آموزشی بر سلامت و بویژه سلامت روان را دو چندان می کند. برنامه درسی معنوی بر ضمیر انسان، مذهب، زندگی، تاریخ، سلامت روان و تجربه در کنار استفاده از تکنولوژی و فناوری های نوین تاکید دارد. این پژوهش با هدف تعیین نقش برنامه درسی معنوی بر سلامت روان دانش آموزان به صورت توصیفی - تحلیلی و روش نمونه گیری تصادفی طبقه ای صورت گرفت حجم جامعه آماری با استفاده از روش کوکران 53 نفر می باشد. ابزار گردآوری اطلاعات پرسشنامه محقق ساخته بود که پس از توزیع و جمع آوری و کدبندی اطلاعات، داده ها وارد نرم افزار spss شد. یافته ها نشان داد از دیدگاه دبیران پرورشی، برنامه درسی معنوی بر نگرشهای مربوط به خود دانش آموزان و نگرشهای مربوط به دیگر دانش آموزان و نگرشهای مربوط به زندگی دانش آموزان و در نهایت برنامه درسی معنوی بر سلامت روان تاثیر گذار بود. بنابراین می توان نتیجه گرفت برنامه درسی معنوی بر نگرش دانش آموزان نسبت به خود و دیگر دانش آموزان و زندگی (سلامت روان) تاثیر مثبت داشته و به فرد، جامعه و زندگی معنا می بخشد

کلمات کلیدی: آموزش و پرورش، برنامه درسی معنوی، دبیران پرورشی، سلامت روان دانش آموزان

مقدمه

تغییرات جهان امروز حصار زمان و مکان را در تمامی زمینه های علمی درهم شکسته و آموزش نیز از این پدیده مستثنی نیست. نظام های آموزشی، با هدف تعلیم افراد به منظور انتقال فرهنگ و ارزش های حاکم بر کشور و حضور در جامعه فعالیت می نمایند (کازمی و همکاران، 1393). در سازمان های آموزشی عصر ارتباطات و اطلاعات و فن آور دنیای کنونی دانش آموزان در آموزش و پرورش و ارتباط و زندگی خود با استرس های شدید رو به رو می شوند که بخشی از آن ها ناشی از تغییرات رشد بهنجار دانش آموزان است، مانند رشد و تغییرات هورمونی و نیز تغییراتی که در ارتباط با والدین و اجتماع رخ می دهد. بهداشت و سلامت روان دانش آموزان، موضوعی است که به توجه جدی نیاز دارد. امروزه با استفاده از برنامه های مختلف، مانند آموزش مهارت های زندگی، آموزش بهداشت روانی، مداخلات بهداشتی مبتنی بر مدرسه و نیز درمان های تخصصی می توان به کودک کمک کرد تا زندگی

مفید تر و رضایتمندانه تری داشته باشند. در برنامه‌ریزی بهداشتی، همه‌ی دانش‌آموزان باید مدنظر قرار گیرند و دامنه‌ی گسترده‌ای از مداخلات، از آموزش مهارت‌هایی برای سلامت‌روان تا مداخلات اختصاصی بهداشت روان به کار گرفته شود (مغانلو و همکاران، 1396) از آنجا که همه دانش‌آموزان، بخصوص دانش‌آموزان در معرض خطر، وارد مدرسه نمی‌شوند یا مدرسه را ترک می‌کنند، برای ماندن این دانش‌آموزان در مدرسه یا دسترسی به دانش‌آموزانی که مدرسه نمی‌روند، باید به فکر استراتژی‌های مناسب بود. در جهت تامین نیازهای دانش‌آموزان باید بین نهادهای جامعه نگر، نهادهای جوانان و سازمانهای ورزشی، نهادهای مذهبی، موزه‌ها، پارک‌ها، کتابخانه‌ها و... از یک سو و خانواده، مدرسه، سازمانهای بهداشتی، رسانه‌های جمعی و دولت از سوی دیگر، همکاری و فعالیت مشترک ایجاد شود. امروزه در وظایف مدارس بسیاری از کشورهای جهان دگرگونی‌های عظیمی رخ داده است. این تحولات باعث شده تا علاوه بر نقش سنتی مدرسه یعنی آموزش صرف و رشد مهارت‌هایی مانند خواندن و نوشتن و اکتساب دانش، نقش پرورش روان و تکامل انسان نیز مورد توجه قرار گیرد. در حال حاضر در بسیاری از کشورها، فعالیت‌های پرورشی و بهداشتی وسیعی به عهده مدارس گذاشته شده است که مطالعات، حکایت از نتایج و پیامدهای مثبت آن می‌کند. در کشور ما نیز با توجه به خیل عظیم دانش‌آموزان و همچنین نقش سلامت روان و پرورش کودکان و نوجوانان، توجه بیشتر به نقش پرورشی مدارس ضرورت تام دارد. باید با ایجاد زمینه‌های مناسب، به ارتقای بهداشت روانی و سطح سلامت در مدارس پرداخته و شرایطی فراهم شود تا مسوولان مدارس، برنامه‌ریزان و مشاوران، روان‌شناسان و دیگر دست‌اندرکاران آموزش و پرورش از طریق آشنایی با موضوعات بهداشت روانی، نونهالان این آب و خاک را برای دستیابی به روان سالم یاری دهند. البته اسلاتری (1992) برنامه‌های درسی را فراتر از یک هدف می‌داند و می‌گوید مربیان باید از طراحی برنامه‌هایی بپرهیزند که بعد مادی، چیرگی در شناخت بیرونی، آمادگی برای آینده‌ای نامطمئن و تحمل جهان بی‌دینی را تقویت می‌کنند. در معنویت باید برنامه درسی به هم پیوسته و آزادی بخش خلق کنیم که از هیجان، پرسش، کوشش و مشارکت سرشار باشد و هدف در آن به جای محصول نهایی، بیشتر فرایندی کل‌نگرانه باشد. معنویت حس والایی است که شور و شوق تمایل و عمل انسان را برای عدالت خواهی و انصاف افزایش می‌دهد و یک هم‌نوایی و پیوستگی با خود و کل جهان آفرینش برقرار می‌کند (اسلاتری، 2011)

در دنیای رقابتی و تکنولوژی جهان امروز، نقش محیط‌های آموزشی که تنها محل علم آموزی بود به مکانی برای پرورش استعدادها و بلوغ روحی و روانی ارتقا یافته است. فلسفه تعلیم و تربیت در دنیای امروز علاوه بر آموزش، برآوردن نیازهای جسمی، روانی و اجتماعی فراگیران است و نقش مربیان و معلمان امروز علاوه بر مسئولیت‌های گذشته تغییر و اصلاح رفتارهای ناسازگارانه و تامین بلوغ فکری و سلامت روان دانش‌آموزان است. مدرسه برای بهبود زندگی بسیاری از کودکان و نوجوانان فرصت بسیار مناسبی فراهم می‌کند. به موازات حرکت ملتها در جهت آموزش همگانی، نقش مدارس در ارائه خدماتی مانند؛ خدمات بهداشت روانی در امور تحصیلی، اهمیت روز افزون یافته است. در عصر فراپیچیده و تکنولوژی و قرن ارتباطات نیاز به برنامه درسی فراپیچیده است که با توجه به نیازآفرینی علاوه بر ارائه مطالب مورد نیاز علمی به دانش‌آموزان، مهارت‌های زندگی و سلامت روان و شادی و انرژی را در جامعه ارائه نماید که در این راستا برنامه درسی معنوی بر ضمیر انسان، مذهب، زندگی، تاریخ، سلامت

روان و تجربه در کنار استفاده از تکنولوژی و فناوری های نوین تاکید دارد.

برنامه ی درسی معنوی نوعی برنامه ی درسی است که همیشه خواهان نیل به سطوح بالاتر آگاهی و معنی دارکردن زندگی است. جهان هستی با تمام ویژگی ها و جلوه های مادی و فیزیکی که دارد، دارای ضمیر و باطن غیر مادی و فراحسی است (طباطبایی، 1384) غایت فراگیری تا حد امکان، گذشتن از جنبه های ظاهری و رسیدن به واقعیت های ماورایی و متافیزیکی می باشد.

تقویت ایمان و باورهای دینی و آراستن به کمالات اخلاقی و فضایل معنوی، به عنوان ملاکی برای کارآمدی و ارزیابی راهبردهای آموزشی مورد توجه می باشد. هدف های آموزشی فراتر از دانش اندوزی، مهارت آموزی و نگرش یابی می باشد. تکامل نفس و تعالی روح و روان در کنار کسب علم و دانش هدف نهایی یادگیری در تمام موضوع های درسی در کانون فعالیت های برنامه ریزی آموزشی و درسی قرار دارد.

در سازمان های آموزشی معنویت یک کیفیت روانی است که فراتر از باورهای مذهبی قرار دارد و در انسان ایجاد انگیزه می کند و احساساتی مثل درک هیبت الهی و احترام به خلقت را در شخص به وجود می آورد (مهرمندی، 1390) برنامه ی درسی مجموعه قواعد و ضوابطی است که به مجموعه اصول و عناصر مرتبط با یادگیری منطبق و سازمان می دهد (صافی، 1389). از راهکارها و رویکردهایی که موجب کاهش فشارهای روانی، استرس و به طور کل سلامت روان می گردد معنویت است. هدف اصلی بهداشت روانی تأمین سلامت فکر و روان افراد جامعه است. در این رویکرد و برنامه دنیای معنویت و روحانی را وارد دنیای مدرسه و کلاس درس نموده به نحوی که دانش آموزان بتوانند در زندگی روزمره از آن بهره جسته و تغذیه نمایند (قورچیان و همکاران، 1387) دیدگاه برنامه ی درسی معنوی نوعی برنامه ی درسی است که همیشه خواهان نیل به سطوح بالاتر آگاهی و معنی دارکردن زندگی است.

در مباحث برگرفته از متون اسلامی، توجه به جنبه های معنوی، و فرامادی جهان هستی و هویت باطنی و درونی آن مورد تأکید قرار می گیرد و هستی شناسی توحیدی و معنویت گرایانه به مثابه رویکرد اساسی هستی شناختی در نظر گرفته می شود. در این رویکرد، برترین حقیقت فرامادی، خداوند و اصلی ترین و عمده ترین ویژگی آن، «توحیدی بودن» است (صفایی راد و همکاران، 1389) بنابراین برنامه ریزی درسی بر مبنای آموزش و پرورش اسلامی و ارائه الگویی در این خصوص یکی از کارهای ضروری در شرایط کنونی کشور و حتی در جهان کنونی می باشد. گرایش به سوی معنویت در برنامه های دنیای غرب نیز در دنیای معاصر به دو دلیل به چشم می خورد. نخست آنکه حوزه تعلیم و تربیت بهترین فرصت برای تبلور معنویت در انسان است و اینکه موضوع معنویت خود موضوعی تربیتی است. این پژوهش به تعیین نیز نقش برنامه درسی معنوی بر سلامت روان دانش آموزان پرداخته است.

روش تحقیق :

روش تحقیق توصیفی - تحلیلی و جامعه آماری دبیران تربیتی شهرستان بندر عباس بودند که با روش نمونه گیری تصادفی طبقه ای حجم نمونه با استفاده از جدول کوکران 52 نفر انتخاب شدند. ابزار گردآوری اطلاعات پرسشنامه محقق ساخته 30 سوالی با طیف پنج گزینه ای لیکرت که نقش برنامه درسی معنوی بر سلامت روان حول سه محور نگرشهای مربوط به خود دانش آموزان، نگرشهای مربوط به دیگر دانش آموزان و

نگرش های مربوط به زندگی دانش‌آموزان بود که پس از تائید روایی توسط اساتید و متخصصان حوزه و پایایی آن با آلفای کرونباخ 79 درصد، پرسشنامه ها بین نمونه ها توزیع و پس از تکمیل جمع آوری و کدبندی و وارد نرم افزار spss شد. برای تجزیه و تحلیل داده های پرسشنامه از روش آمار توصیفی نظیر میانگین و انحراف استاندارد و فراوانی و آمار استنباطی نظیر آزمون t استفاده شد.

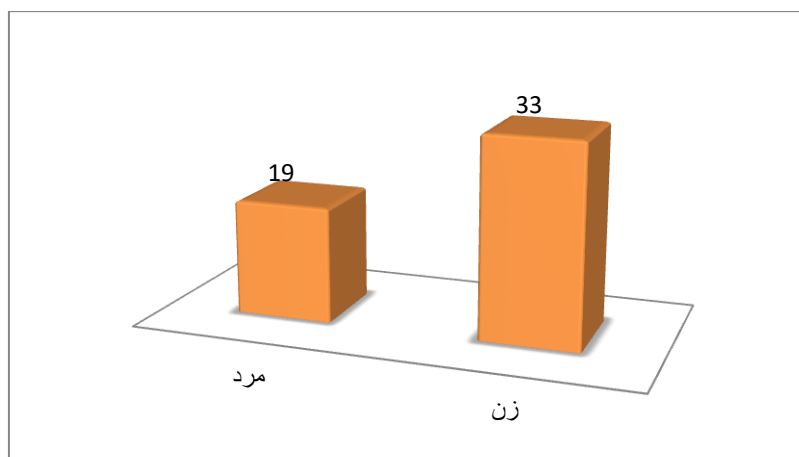
یافته ها :

با توجه به هدف اصلی پژوهش، که تعیین نقش برنامه درسی معنوی بر سلامت روان در دانش‌آموزان مدارس متوسطه و اهداف فرعی، تعیین نقش برنامه درسی معنوی بر نگرشهای مربوط به خود (دانش‌آموزان) ، دیگر دانش‌آموزان و زندگی از دیدگاه دبیران، نتایج توصیف جامعه آماری و فرضیه های به شرح ذیل به دست آمد.

تعداد نمونه ها در این تحقیق شامل 52 نفر بوده است که ویژگی های جمعیت شناختی نمونه های تحقیق بر حسب جنس و میزان تحصیلات و ... به قرار زیر می باشد:

جدول 1: توزیع پاسخگویان بر حسب جنس

جنسیت	فراوانی	درصد
مرد	19	36%
زن	33	64%
مجموع	52	100%

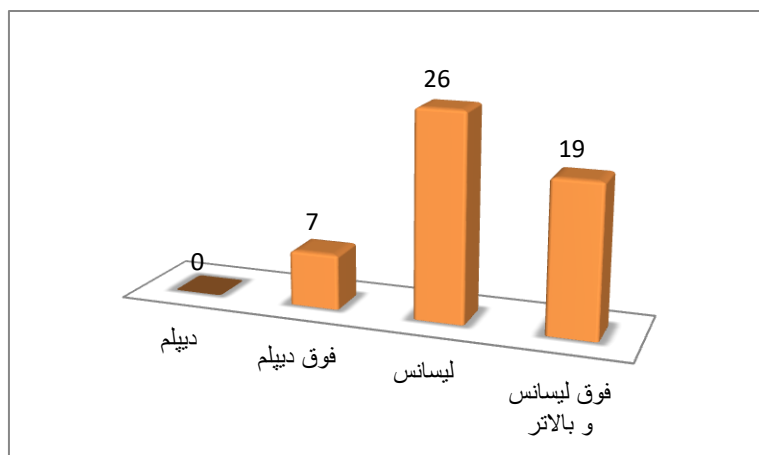
نمودار 1: تعداد نمونه ها به تفکیک جنس

همان طور که در جدول فوق مشاهده می شود به تفکیک جنس 64% درصد از کل پاسخگویان را زن و 33% را مرد تشکیل می دادند.

جدول 2: توزیع پاسخگویان بر حسب تحصیلات

تحصیلات	فراوانی	درصد
دیپلم	0	0%
فوق دیپلم	7	13%
لیسانس	26	50%

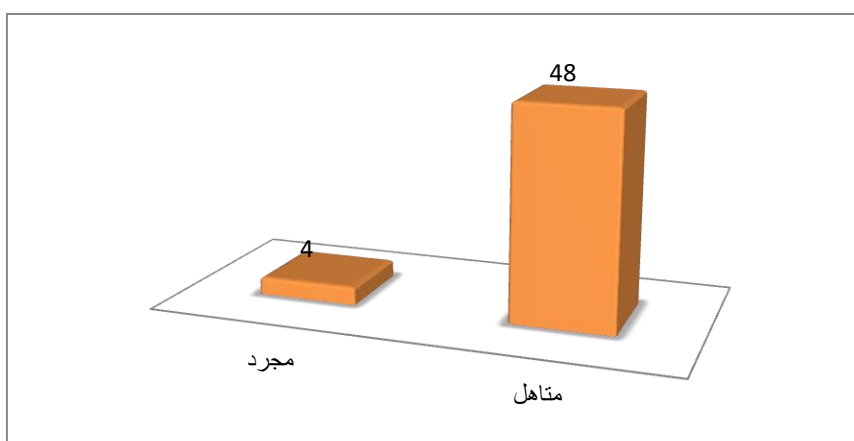
فوق لیسانس و بالاتر	19	37%
مجموع	52	100%

نمودار 2: تعداد نمونه ها (پاسخ دهندگان) به تفکیک تحصیلات جدول فوق نشان دهنده فراوانی نمونه ها به تفکیک تحصیلات می باشد که 50% از پاسخگویان دارای مدرک تحصیلی لیسانس (بیشترین فراوانی) را داشتند.

جدول 3: توزیع پاسخگویان بر حسب وضعیت تاهل

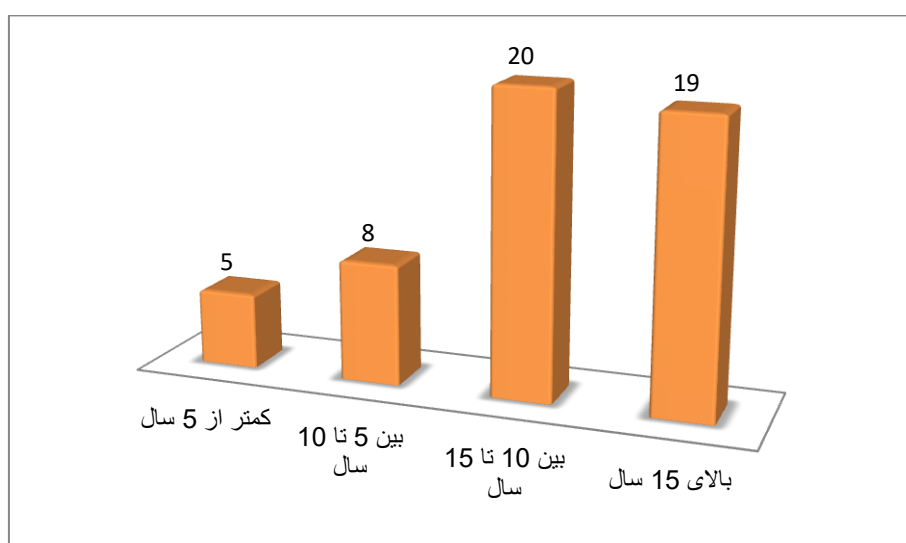
تاهل	فراوانی	درصد
مجرد	4	8%
متاهل	48	92%
مجموع	52	100%

نمودار 3: آرتعداد نمونه ها (پاسخ دهندگان) به تفکیک وضعیت تاهل مطابق جدول فوق نیز بر حسب وضعیت تاهل، 92% درصد از کل پاسخگویان متاهل و 8% نیز مجرد می باشند

جدول 4: توزیع پاسخگویان بر حسب سابقه کار

سابقه کار	فراوانی	درصد
کمتر از 5 سال	5	10%
بین 5 تا 10 سال	8	15%
بین 10 تا 15 سال	20	39%
بالای 15 سال	19	36%
مجموع	52	100%

نمودار 4: تعداد نمونه ها به تفکیک سابقه کار مطابق جدول فوق فراوانی نمونه ها به تفکیک سابقه کار، 39% درصد از کل پاسخگویان دارای سابقه کار بین 10 تا 15 سال (بیشترین فراوانی) و 10% دارای سابقه کار کمتر از 5 سال (کمترین فراوانی) می باشند. همچنین یافته ها با توجه به تجزیه و تحلیل استنباطی و مطابق اهداف و فرضیات مطالعه عبارت بود از :

فرضیه اول : برنامه درسی معنوی بر نگرشهای مربوط به خود دانش-آموزان مدارس متوسطه تاثیرگذار می باشد.
جدول 5: تعیین نقش برنامه درسی معنوی بر نگرشهای مربوط به خود دانش آموزان

جدول	محاسبه شده	درجه آزادی	α	p-value
1/82	42/82	51	0/05	0/000

همان طور که در جدول فوق ملاحظه می شود با توجه به مقدار p -value از و بزرگی تی محاسبه شده (42/82) از تی جدول (1/82)، با اطمینان 95% از دیدگاه دبیران پرورشی برنامه درسی معنوی بر نگرشهای مربوط به خود دانش‌آموزان مدارس متوسطه تاثیرگذار می باشد. ($p\text{-value} \leq 0.000$)

فرضیه دوم: برنامه درسی معنوی بر نگرشهای مربوط به دیگر دانش‌آموزان در مدارس متوسطه تاثیرگذار می باشد.

جدول 6: تعیین نقش برنامه درسی معنوی بر نگرشهای مربوط به دیگر دانش‌آموزان

جدول	محاسبه شده	درجه آزادی	α	p-value
1/82	40/72	51	0/05	0/000

همان طور که در جدول فوق ملاحظه می شود با توجه به مقدار p -value و بزرگتر بودن تی محاسبه شده (40/72) از تی جدول (1/82)، با 95% اطمینان از دیدگاه دبیران پرورشی برنامه درسی معنوی بر نگرشهای مربوط به دیگر دانش‌آموزان مدارس متوسطه تاثیرگذار می باشد. ($p\text{-value} \leq 0.000$)

فرضیه سوم: برنامه درسی معنوی بر نگرشهای مربوط به زندگی دانش‌آموزان مدارس متوسطه تاثیرگذار می باشد.

جدول 7: تعیین نقش برنامه درسی معنوی بر نگرشهای مربوط به زندگی دانش‌آموزان

جدول	محاسبه شده	درجه آزادی	α	p-value
1/82	39/72	51	0/05	0/000

همان طور که در جدول فوق ملاحظه می شود با توجه به مقدار p -value و بزرگی تی محاسبه شده (39/72) از تی جدول (1/82)، با 95% اطمینان از دیدگاه دبیران پرورشی برنامه درسی معنوی بر نگرشهای مربوط به خانواده دانش‌آموزان مدارس متوسطه تاثیرگذار می باشد. ($p\text{-value} \leq 0.000$)

فرضیه اصلی: برنامه درسی معنوی بر سلامت روان دانش‌آموزان مدارس متوسطه تاثیرگذار می باشد.

جدول 8: تعیین نقش برنامه درسی معنوی بر سلامت روان دانش‌آموزان

جدول	محاسبه شده	درجه آزادی	α	p-value
1/82	42/82	51	0/05	0/000

همان طور که در جدول فوق ملاحظه می شود با توجه به مقدار p -value و بزرگی تی محاسبه شده (42/82) از تی جدول (1/82)، با 95% اطمینان از دیدگاه دبیران پرورشی برنامه درسی معنوی بر سلامت روان دانش‌آموزان تاثیرگذار می باشد. ($p\text{-value} \leq 0.000$)

بحث و نتیجه گیری:

نتایج حاصل از یافته ها نشان داد که آموزش برنامه درسی معنوی بر نگرش دانش‌آموزان نسبت به خود و دیگر دانش‌آموزان و زندگی

مثبت می باشد. بنابراین با توجه به تعریف بهداشت روان به نگرش مثبت دانش آموزان به خود و دیگران و به زندگی، می توان گفت که برنامه درسی معنوی باعث سلامت روان دانش آموزان شده و به فرد، جامعه و زندگی معنا می بخشد. نتایج پژوهش صفایی راد (1389) در بررسی رابطه بین بهزیستی معنوی و سلامت روان در بین دانشجویان نشان داد بین بهزیستی معنوی و سلامت روان همبستگی معناداری وجود دارد (ایزدی و همکاران، 1396) همچنین ایزدی (1388) در بررسی مولفه های برنامه درسی پنهان، با تاکید بر نقش ساختار اجتماعی حاکم بر مدارس متوسطه استان مازندران، نشان داد حدود نیمی از دانش آموزان و کارکنان، نقش برنامه های درسی پنهان مدارس را در تقویت هویت ملی زیاد و خیلی زیاد بیان داشته اند (غباری بناب و همکاران، 1388) نتایج پژوهش غباری (1388) در تبیین رابطه بین ابعاد مختلف معنویت با اضطراب و افسردگی در دانشجویان دانشگاه تهران نشان داد بین میزان اضطراب و ابعاد معنویت (معنایابی در زندگی و ارتباط با خدا) همبستگی منفی و بین میزان افسردگی، معنایابی در زندگی، ارتباط با خدا و شکوفایی معنوی در دانشجویان همبستگی منفی بود بهرامی دشتکی (1385) در پژوهش تعیین تاثیر آموزش معنویت به شیوه گروهی بر کاهش افسردگی دانشجویان نشان داد مداخلات معنوی شامل دعا، بخشودگی، مراقبه متعالی، معنایابی، موجب کاهش افسردگی در دانشجویان دختر شده است سورا و همکاران (2008)، در پژوهش خود نقش معنویت را در سلامت روان و کاهش افسردگی تائید نمود (بهرامی و همکاران، 1388)

. دیسروزیرز و میلر (2007) در پژوهش نقش معنویت در افسردگی نشان داد که تجربیات معنوی روزانه و بخشودگی، با سطح پایین افسردگی در افراد همراه است و رابطه معکوس و معناداری بین تجربیات معنوی و افسردگی وجود داشت (14).

دالمن و کافمن (2006) به این نتیجه رسید که میزان معنویت بیماران سرپایی مراجعه به پزشک خانواده رابطه معکوسی با نشانگان افسردگی دارد (دالامیا 2006) در بررسی ارتباط میان معنویت و افسردگی نشان داد افرادی که از معنویت بالایی برخوردار بودند، نشانه های افسردگی کمتری دارند که تمامی نتایج تحقیقات ذکر شده هم راستا و هم سو با نتایج این پژوهش می باشند. بنابراین می توان گفت برنامه درسی معنوی با تزریق راهکارهای معنوی موجب جلای روح و روان انسان می گردد چرا که این برنامه با در نظر گرفتن موقعیت های یادگیری معنوی انسان را به معاد و مبدا نزدیک کرده و نوعی امید را در دل او زنده می کند و این امر موجب می شود که فرد نقصان های زندگی را بر طرف کرده و با امید دو چندان به زندگی آینده فکر کند و نقصان های خود را کاهش داده و ارتباطات گرم و نزدیک با دوستان خود پیدا کند. همچنین نتایج این پژوهش نشان داد که برنامه درسی معنوی موجب افزایش سلامت روان دانش آموزان گردیده است. لذا با توجه به پژوهش های انجام شده، بهتر است که سازمان های آموزشی تلاش کنند تا در دانش آموزان که قشر جوان و آینده ساز کشورند و عزم جدی در هزینه نمودن و برنامه ریزی و مدیریت در آموزش و پرورش آنها رشد و توسعه کشور را در قرن تکنولوژی و فناور بدنبال داشته و بر اقتصاد مقاومتی در کشور تاثیر خواهد داشت به واسطه برنامه درسی معنوی، عقل و فکر را با روح و قلب تلفیق نمود و آن را تلطیف نمایند. همچنین پیشنهاد می گردد مربیان تربیتی مدارس برای افزایش آرامش روحی و روانی دانش آموزان و کاهش اضطراب ناشی از تحصیل و

همچنین برای افزایش اشتیاق دانش آموزان به تحصیل از برنامه های درسی معنوی به صورت منظم استفاده کنند. مدیران برای ایجاد ارتباط های دوستانه در میان دانش آموزان و بهبود روابط سالم بین آنان و همچنین افزایش رابطه دوستانه اولیای مدرسه با دانش آموزان بهتر است از برنامه درسی معنوی در مدارس حمایت کنند و به مربیان تاکید ویژه و تمهیداتی برای اجرای این برنامه ها داشته باشند. همچنین مدارس می توانند برای ایجاد ذوق فعالیت های درسی و امور مدرسه فعالیت های پرورشی فوق برنامه خود را افزایش دهند و برای ایجاد انگیزه بیشتر در آنان از جوایز مادی و معنوی استفاده کنند تا باعث ایجاد انگیزه بیشتر گردند و پیشنهاد می گردد برنامه درسی معنوی در برنامه های درسی ریاضی و علوم و درس های دیگر نیز وارد شود و آزمون های استناد دارد و بومی برای سنجش بهداشت روان در ایران ساخته شود تا دانش آموزان مورد سنجش و ارزیابی قرار گیرند.

منابع

1. کاظمی و همکاران. بررسی نقش عوامل موثر در آموزش الکترونیکی و تاثیر برخی عوامل دموگرافیکی از دیدگاه دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی گلستان اولین کنگره بین المللی مدیریت، اقتصاد، حسابداری و علوم اجتماعی، رشت. 1393
2. مغانلو، مهناز. آگیلاروفایی، مریم. رابطه عوامل و وجوه الگوی پنج عاملی شخصیت با شادکامی و سلامت روانی و جسمانی. مجله روانپزشکی و روانشناسی بالینی ایران (اندیشه و رفتار). 15 (3). 1396
3. طباطبایی، محسن تفسیر المیزان، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ج 8 و 4. 1384
4. مهرنژدی محمود نظروزی درباره برنامه درسی دبیرستان: گرایش عمومی، تخصصی یا همگرائی در چارچوب «تخصص گرائی نرم». پژوهش نامه مبانی تعلیم و تربیت (مطالعات تربیتی و روان شناسی مشهد) تابستان 1390؛ 1 (1): 25-139048.
5. صافی، احمد. آموزش و پرورش ابتدایی، راهنمایی تحصیلی و متوسطه. تهران: انتشارات سمت. 1389
6. قورچیان، نادرقلی، رضایی، مرضیه، ملکی، حمیدوشهیدی، نیما برنامه درسی در نظام آموزشی، تهران: انتشارات فراشناختی اندیشه. 1387
7. صفایی راد ایرج، کریمی لطف اله، شموسی نعمت اله، احمدی طهور محسن. رابطه بهزیستی معنوی با سلامت روان در دانشجویان. فصلنامه دانشگاه علوم پزشکی سبزوار (اسرار) زمستان؛ 17 (4): 274-280، 1389
8. ایزدی صمد، شارع پور محمود، قربانی قهرمان راضیه بررسی نقش برنامه درسی پنهان در ایجاد نگرش به اقتدار، تقویت هویت ملی و جهانی شدن (مورد مطالعه: دانش آموزان مدارس متوسطه) مطالعات ملی پاییز؛ 10 (3). 1398
9. غباری بناب باقر، متولی پور عباس، حکیمی راد الهام، حبیبی عسگرآبادی مجتبی. رابطه اضطراب و افسردگی با میزان معنویت در دانشجویان دانشگاه تهران. روان شناسی کاربردی تابستان؛ 3 (2): 110-1388123.
10. بهرامی دشتکی هاجر، علی زاده حمید، غباری بناب باقر، کرمی ابوالفضل. اثر بخشی آموزش معنویت به شیوه گروهی بر کاهش افسردگی در دانشجویان. پژوهش های مشاوره (تازه ها و پژوهش های مشاوره) پاییز؛ 5 (19): 49-138572.

11. Daaleman, T. P., & Kaufman, J. S. Spirituality and depressive symptoms in primary care out patients. *Southern Medical journal*. 99, 12, 1340-1345 .2016
12. Slattery, P. Toward an Eschatological Curriculum Theory. *Journal of Curriculum Theorizing*, 9, 7-21.2011
13. Dalamia, S. G. Spirituality, Mental health, Physical health and health related quality of life among woman with HIV/AIDS: Integrating spirituality into mental health care. *Issues in Mental Health Nursing*, 27, 185-198.2012